

EEN ROTTERDAMS MUSEUM VAN IN- EN
UITHEEMSE VOORTBRENGSELEN
DE COLLECTIE VAN DE GEBROEDERS BISSCHOP

DOOR NORA SCHADEE

Een kwart millennium voor Rotterdam een 'Wereldmuseum' kreeg, kon een geïnteresseerde bezoeker zich al in een museum aan de Leuvehaven vergapen aan een collectie waarin de rijkdom van de hele wereld was samengevat. Dat was althans de indruk van de Rotterdamse dichteres Lucretia Van Mercken, die er in 1763 een bezoek bracht en vervolgens haar gemoed luchtte in een vers, waaruit ik hier één couplet citeer:

Geen waarelddeel hoe vreemd, hoe wijd van hier geleege,
Of 't offert zijn sieraad aan ons verbaasd gezicht;
Hier treed het oosten 't west, het noorden 't zuiden tegen:
't brengt al om strijd zijn rijksten zeegen
Naar uw verrukkend kunstgesticht.¹

Lucretia van Mercken bezingt hier de verzameling van de gebroeders Bisschop, die in de achttiende eeuw een van de beroemdste attracties van Rotterdam was. Wiersum wijdde in 1910 twee artikelen aan de broers en hun collectie. In het eerste schetste hij de levensloop van Jan en Pieter Bisschop en in het tweede publiceerde hij de notariële akte die na het overlijden van Jan Bisschop in 1771 werd opgemaakt en waarin de schilderijen uit de verzameling worden beschreven.² In beide artikelen ontbreekt echter de achtergrond waartegen de verzameloede van de gebroeders Bisschop moet worden gezien en ook vermeldt Wiersum slechts zeer summier datgene wat bezoekers als Lucretia van Mercken zo verraste en in verrukking bracht, namelijk de grote breedte van de collectie. Het navolgende tracht het beeld van Wiersum te completeren.

Jan en Pieter Bisschop stamden uit een betrekkelijk eenvoudig, doopsgezind milieu. Hun vader Esau Jansz. Bisschop werd in 1674 door de waterdoopt lid van de Waterlandsche gemeente en trouwde een jaar

later, op 5 mei 1675, voor het stadhuis met Annetje Jansdr. Cras, evenals haar bruidegom in Rotterdam geboren en getogen. Het beroep van Esau Bisschop wordt omschreven als garentwijnder, maar het lijkt erop dat hij eerder in garens handelde dan daadwerkelijk het handwerk beoefende. Het echtpaar kreeg drie kinderen, waarvan één jong is gestorven. De twee overlevende kinderen waren Jan, waarschijnlijk in 1680 geboren, en Pieter die ongeveer twee jaar jonger was.³ In 1701 verhuisde het gezin –vader, moeder en hun twee volwassen zonen– van de Soetensteeg naar een huis aan het Hang. Esau stierf er in 1729, 79 jaar oud, en vier jaar later overleed zijn vrouw in de gezegende leeftijd van 82 jaar.

De beide broers, die geleidelijk aan de zaken van hun vader hadden overgenomen, bleven hun hele lange leven in het huis aan het Hang wonen. Pieter overleed daar in 1758, ongeveer vijfenzeventig jaar oud, en zijn twee jaar oudere broer hield het nog langer vol, tot 1771. Evenals hun ouders waren Jan en Pieter doopsgezind; Jan werd in 1699 gedoopt, Pieter volgde in 1710. Geen van beiden trouwde; hun passie ging uit naar hun zaken, hun verzameling en hun kerk. Pieter liet de doopsgezinde gemeente een fors bedrag na en Jan Bisschop maakte zijn kerk, op enkele, overigens niet onaanzienlijke legaten na, zijn enig erfgenaam. Na de afwikkeling van de erfenis, die de verkoop van de collectie inhield, bleek de doopsgezinde gemeente 215.000 gulden rijker te zijn en van dit bedrag werd een nieuwe kerk aan de Sint Laurensstraat bij het Fransewater gebouwd. Al de papieren van Jan Bisschop werden daar in een helaas niet waterdichte kluis gedeponeerd. Toen de doopsgezinde kerk in 1908 besloot haar archief over te dragen aan het gemeentearchief bleek tweederde tot pap geworden, de rest was nauwelijks ontcijferbaar en ook lijken er stukken al eerder te zijn weggegooid.

Uit wat er aan papieren van Bisschop overbleef, krijgt de lezer de indruk dat de beide broers vooral met geloofsgenoten omgingen, dat Pieter zijn oudere broer in alles volgde en dat Jan op z'n minst een goe-dig heerschap was die, ondanks de zoveel geprezen doperse soberheid, gesteld was op z'n natje en z'n droogje en behoorlijk wat geld uitgaf aan eten, drinken en kleding. Zijn pruiken moesten van mensenhaar

en Spaanse makelij zijn, zijn jassen van het allerbeste laken en de wijn die hij dronk, behoorde tot de duurste soorten. Deze aandacht voor de materiële kanten van het bestaan blijkt ook uit de correspondentie met zakenvrienden in Haarlem, onder meer met de Haarlemse damastwever Barnaart, ook doopsgezind overigens. Er is in de wederzijdse brieven niet alleen sprake van garens, maar ook van kunstveilingen en, dikwijls, van groenten en fruit. De Haarlemse vrienden stuurden regelmatig kroppen sla, witlof en vruchten naar Rotterdam en daar tegenover zonden de gebroeders Bisschop zalm uit de Maas. Daarbij bleef het niet; de receptuur werd bijgeleverd, bijvoorbeeld de beste wijze om aardbeien te consumeren. Die aardbeien stuurde Barnaart dan op met aanbevelingen als: 'aardbye met sinaas-appelsop is een heel goed eete', gevolgd in hetzelfde jaar 1744 door weer een zending zomerkoninkjes met excuses over de kwaliteit ervan in de volgende bewoordingen: 'Met deeze aardbijen is het net als met een koopje op een verkooping: men doet een broertje en een zusje bijeen, hoe ze zijn, neemt ze voor lief'.

Tussen dergelijke beuzelingen door deden de broers de zaken die hen zo rijk maakten. Zij hadden geen universitaire opleiding gehad maar dat was voor hun bedrijf ook niet nodig. Het was voldoende dat zij konden lezen, schrijven en rekenen; boekhouden zullen zij ongetwijfeld van hun vader hebben geleerd. Wat hun talenkennis betreft, tast men in het duister: ze zullen wel een Nederduitse en Franse school hebben bezocht en Frans hebben kunnen spreken en lezen. Maar hun handelsavonturen speelden zich voornamelijk in het Nederlands af: zij kochten hun handelswaar, vooral uit India afkomstige katoenen garens, in de verkooplokalen van de VOC, waar de voertaal Hollands was, handelden in wol met Engeland via het Engelse handelshuis van Davidson en Murdoh in Rotterdam en ook hun andere buitenlandse betrekkingen speelden zich af via Nederlandse agenten.⁴

Zo ontstaat het volgende beeld van Jan en Pieter Bisschop: rijk geworden, hard werkende kooplui, ongetrouwd, altijd thuis blijven wonen, zeer aan elkaar verknocht, met een warm hart voor hun eigen kerk, zonder veel belangstelling voor de publieke zaak, waar zij bovendien als gevolg van hun geloofsovertuiging nogal buiten stonden, wei-

nig erudiet, eenvoudig van toon en hartelijk voor hun vrienden en geloofsgenoten, twee categorieën bekenden die min of meer lijken samen te vallen. Maar in deze opsomming ontbreekt het belangrijkste: de broers behoorden tot de grootste verzamelaars van Nederland en de roem van hun verzameling strekte tot ver over de grenzen van de Republiek.⁵

Het was in Nederland, en ook in Rotterdam, op zich niet ongewoon om een verzameling aan te leggen. Deze liefhebberij bleef natuurlijk beperkt tot mensen met geld, en er waren aan het eind van de zeventiende en de hele achttiende eeuw nogal wat mensen met geld in Rotterdam. Vóór de gebroeders Bisschop en gedeeltelijk gelijktijdig met hen bezaten Rotterdamse verzamelaars als Adriaen Paets junior, Nicolaas Flinck en vader en zoon Van Belle collecties die zeker de moeite waard waren. Maar in tegenstelling tot de gebroeders Bisschop behoorden bovengenoemde verzamelaars tot de Rotterdamse regentelite; zij zaten in de vroedschap, waren bewindhebber van de VOC, hadden in Leiden gestudeerd en hielden er als vrijwel vanzelfsprekend culturele aspiraties op na.

Dat laatste wil niet zeggen dat zij alleen uit overwegingen van status een collectie bijeenbrachten; er was daarnaast, of misschien zelfs in de eerste plaats, sprake van oprechte belangstelling en ook van smaak. Voor Nicolaas Flinck (1646-1723) was kunst een familietraditie, en smaak en het geld om wat met die smaak te doen een geboorterecht: hij was de zoon van de beroemde schilder en Rembrandt-leerling Govert Flinck en erfde van zijn vader onder meer een enorme hoeveelheid tekeningen, waaronder een groot aantal werken van Rembrandt. Flincks eigen collectie week nogal af van die van zijn vader: de gouden eeuw van onze schilderkunst had niet zijn voorkeur. Hij was onder meer de mecenas van de Rotterdamse schilder Adriaen van der Werff, die zich mede door Flincks invloed tot het classicisme bekeerde en tot vrij kort geleden in de Nederlandse kunstgeschiedenis vooral bekend stond als de schilder die de inheemse traditie van de zeventiende eeuw de genadeslag gaf. In overeenstemming hiermee bevatte de verzameling van Flinck, behalve de prenten en tekeningen, geen werk van Nederlandse zeventiende-eeuwse schilders, uitgezonderd Adriaan van

der Werff. De verzameling schilderijen bestond volledig uit buitenlandse classicisten als Reni, Poussin en Caracci. Ook de collectie van de tien jaar jongere Adriaen Paets (1657-1712) had een dergelijke classicistische inslag: hij bezat zes werken van Adriaan van der Werff, schilderijen van diens broer Pieter, twee stukken van de uit Luik afkomstige schilder Gerard de Lairese, een op Frankrijk georiënteerde classicist, en verder werk van Franse en Italiaanse schilders. Vader en zoon Van Belle hadden eveneens nauwelijks Nederlands werk in huis: Jozua I (1630/6-1710) bezat vooral Spaanse schilderijen en Jozua II (1680-1738) richtte zich op Frankrijk en Italië met werk van meesters als Correggio, Titiaan, Poussin en Claude Lorrain, al liet hij zijn huis decoreren door Dionys van Nijmegen.⁶

De verzameling van de gebroeders Bisschop zat echter anders in elkaar. De voor die tijd moderne, classicistische smaak ontbreekt. Zij hadden slechts één werk van Adriaen van der Werff en geen enkel schilderij van de grote Italiaanse meesters van de zestiende eeuw. Ook in een aantal andere opzichten was het een ouderwetse collectie. Ouderwets was de verzameling omdat deze nog sporen droeg van de encyclopedische verzameling die in de zestiende, maar ook in de zeventiende eeuw zoveel voorkomt.⁷ Voor dergelijke encyclopedische verzamelaars was niet kunstgenot het doel, maar vermeerdering van kennis bij de eigenaar. Men streefde ernaar de ganse stoffelijke wereld en de wetenschappelijke kennis daarover in één verzameling zichtbaar te maken. Daarom waren bij het bijeenbrengen en de ordening van de verzameling niet esthetiek en kunstwaarde de uitgangspunten, maar het materiaal en de herkomst van de voorwerpen.

De ordening ontstond door de materiële wereld volgens een eenvoudig principe in te delen: in *Ars* en *Natura*. Onbewerkt materiaal vertegenwoordigde *Natura* en daarin hoorden voorwerpen die en zoals zij door de natuur waren voortgebracht, de *naturalia*. Daarnaast bestond de categorie der *artefacta* of *arteficialia*, natuurlijk materiaal dat door mensen is bewerkt, zoals gesneden ivoor, en verder door mensen gemaakte kunstvoorwerpen; deze laatste groep vertegenwoordigde *Ars*, de kunst. Van beide groepen was vervolgens de herkomst van belang, inheems of uitheems, oud, dat wil zeggen antiek, of *contemporain*. In

de praktijk kwam dit vaak neer op een driedeling Ars, Natura en Antiquitas. Bij een dergelijke verzameling voert kunst, beeldende kunst, niet de boventoon. Men werd als verzamelaar dan ook niet zozeer gecompimenteerd met goede smaak, als wel om de volledigheid van de collectie en de 'universele belangstelling' die eruit bleek.

De beschikbare ruimte speelde bij het bijeenbrengen van zo een universele verzameling vaak een beslissende rol. In Nederland had men een voorkeur voor kleinere voorwerpen. Voor de afdeling Natura waren dat handzame stukjes mineraal, zoals edel- en halfedelstenen, fossielen, koralen en schelpen; voor Antiquitas eerder fraai gesneden cameeën en munten, kleine bronzen en gebruiksvoorwerpen als olielampjes dan beeldhouwwerk op ware grootte; voor Ars schilderijen op klein formaat en prenten en tekeningen die zich makkelijk in mappen laten bergen en verder klein beeldhouwwerk in alabaster, brons en ivoor, en, waar het uitheemse voorwerpen betrof, porselein, kostuumonderdelen en wapens. De overgang van de artificialia naar de naturalia werd vaak bewerkstelligd door geografische prenten, globes en astronomische instrumenten.

In de achttiende eeuw kwam hierin verandering; de verzamelgebieden blijven, met enige variaties, wel dezelfde maar het idee erachter veranderde. Weliswaar bleef de wetenschappelijke inslag bestaan, maar goede smaak en esthetisch genoeg werden veel belangrijker factoren. Vaak ook werd een aparte collectie schilderijen aangelegd, die min of meer los stond van de rest. De privé-interesse van de verzamelaar telde meer en daarin werd onderscheidingsvermogen getoond, waarvoor de verzamelaar dan ook evenveel complimenten mocht verwachten als voor de volledigheid en verscheidenheid van zijn collectie. Niet voor niets zei een bezoeker over de collectie schelpen van de gebroeders Bisschop: 'zeer vreemde [zeldzame] schelpen, volmaakt bewaard [opgesteld en geconserveerd] en met evenveel kennis als smaak gerangschikt'.⁸ Uitheemse artificialia als Chinees porselein en Japans lakwerk werden in deze visie niet meer in de eerste plaats als uitheemse curiositeiten beschouwd, maar als kunstwerken die gemaakt zijn om het oog te strelen en verbazing te wekken door de kunstigheid en kunde waarmee ze zijn gemaakt.

De collectie van de gebroeders Bisschop was zo een achttiende-eeuwse verzameling waarin de hele wereld een rol speelt, en in dat opzicht ouderwets. Aan de andere kant is hun collectie modern te noemen en in één opzicht zeer modern. Jan en Pieter Bisschop zijn altijd boven de garenwinkel aan het Hang blijven wonen, maar tegelijkertijd hadden de heren een tuinhuis bij de Binnenweg en een tuin aan de Hartmanslaan en daarbij kochten zij in 1748 een pand aan de Leuvehaven oostzijde, dat geheel en al bestemd was voor de huisvesting van hun collectie, die toen zulke proporties had aangenomen dat het bovenhuis aan het Hang te klein was geworden. Aan de Leuvehaven ontvingen zij van die datum af de bezoekers die hun collectie wilden komen bewonderen; in wezen hadden de broers daar aan de Leuvehaven een museum ingericht. En alsof dat nog niet genoeg was, onderging dat museum in 1761, drie jaar na de dood van Pieter, een grondige renovatie. De Italiaanse stucwerker Pietro Castoldi kreeg opdracht om het plafond van de ontvangstkamer te maken, Dionys van Nijmegen en zijn schoonzoon Gerard Sanders zorgden voor plafond- en schoorsteenschildering en de wanden tussen de betimmering werden bekleed met het 'alderbeste groendobbel pooltrijp met patroon caffablom'.⁹

Een schilderij van Aert Schouman uit 1753 (zie afbeelding) toont het interieur van de ontvangstkamer in het huis aan de Leuvehaven voor de verbouwing. Jan en Pieter Bisschop stallen daar voor de jeugdige Olivier Hope enige stukken uit hun collectie uit, ongetwijfeld die waarop de broers zelf het trotst waren of van welke zij het meeste hielden.¹⁰ Sommige ervan zijn 'moderne kunst', het nieuwste van het nieuwste, zoals het porseleinen beeldje van een Arabisch paard met Turkse begeleider, een vroeg werk van Johannes Kändler uit Meissen dat nog geen vijf jaar daarvoor in productie was genomen, en het vrouwenportret in crayon dat Jan Bisschop toont, hoogstwaarschijnlijk een recent werk van de Rotterdamse schilder Gerard Sanders (1702-1767). De in diep reliëf gesneden ivoren vaas is ouder en mogelijk van de hand van de zeventiende-eeuwse Vlaamse ivoorsnijder Gerard van Opstal.¹¹ Verder liggen er op de tafel een zilveren en een gouden munt of penning en twee uitheemse schelpen. Broer Pieter is afgebeeld met

42. Jan en Pieter Bisschop met hun gast Olivier Hope in 1753. Schilderij door Aert Schouman uit de collectie van de Duke of Atholl, Blair Atholl, Perthshire, Verenigd Koninkrijk. Foto Historisch Museum Rotterdam.

een topstuk uit de collectie in zijn handen, een langwerpige doos van lakwerk die rond 1730 in Japan moet zijn gemaakt. Uiterst links in het vertrek staat op een piedestal een vrijstaand beeldengroepje van Venus met Cupido dat door de eigenaars voor antiek werd versleten maar eerder op zestiende-eeuws Italiaans werk lijkt, en rechts van de tafel is een schilderij met een Italianiserend landschap op een ezel gezet.

Schouman had de beide broers al een keer eerder te midden van hun collectie geportretteerd, toen op een tekening in waterverf, waarvan alleen een foto bewaard bleef.¹² Op de tafel staan ditmaal een sierlijk microscoopje, een muntbalans in een kastje en een muntenlade. Jan toont tussen duim en middenvinger een munt of penning, terwijl

broer Pieter trots een tekening omhoog houdt. Op de achtergrond staat een kunstkast waaruit het muntenlaatje is gehaald en waarop enig klein beeldhouwwerk is te zien.¹³

Hoe aardig tekening en schilderij ook zijn, ze geven niet een werkelijk karakteristiek beeld van de collectie Bisschop. In de inventaris van schilderijen komen bijvoorbeeld wel enige landschappen van Italianisanten voor, zoals een gezicht op Tivoli door Isaac de Moucheron, maar in de beschrijving in de notariële akte van 1771 is het aantal zogenoemde kabinetstukken, fijn geschilderde werken op klein formaat, van meesters als Gerrit Dou, Gabriël Metsu en Willem en Frans van Mieris verhoudingsgewijs veel groter en zowel de namen van de schilders als de omschrijving van de schilderijen doen een hogere kwaliteit vermoeden. Bovendien kon Schouman natuurlijk niet de volle omvang van de collectie in beeld brengen. Een vrijwel complete beschrijving leveren, naast de akte waar het om de schilderijen gaat, de twee verkoopcatalogi van de veilingen die op 24 juni en 25 juli werden gehouden van respectievelijk de prenten en tekeningen en de kostbaarheden.¹⁴

De prenten en tekeningen werden verkocht 'ten huize van de Overledenen in het Hang bij de groote Vischmarkt'.¹⁵ De tekeningen waren opgeborgen in omslagen en zeventien 'kunstboeken', zoals afgebeeld door Schouman, de meeste gebonden in rood marokkijn leer en verguld op het plat. De omslagen en boeken bevatten bij elkaar ongeveer 480 exemplaren in kleur –waterverf en krijt–, 48 pastellen en 210 ongekleurde werken. Opvallend is het grote aantal, meer dan 240, 'biologische' tekeningen van onder meer 'bekende en onbekende vissen, Hoorns, schulpen en Agathen' (92 nummers), planten en bloemen 'alle naar het leven geteekent door Maria Sebylla Merian, Herman Saftleven en andere voorname meesters' (81 stuks), vijf bladen Surinaamse insecten door Merian en inheemse vogels en bloemen door Aert Schouman en Gerard Sanders.

Andere hoogtepunten en curiositeiten van min of meer contemporaine kunstenaars zijn zes schetsen van Adriaan van der Werff, een gewassen tekening in Oost-Indische inkt, 'de ordonnantie van het grote stuk in de Raadkamer te Amsterdam' door Jacob de Wit, een 'kapitaal

Gezicht op de Groote Vischmarkt en de Lutherse kerk te Rotterdam' door Jan de Beijer, een 'gezicht van de Maas op de Boompjes met scheepjes gestoffeerd en twee zeer fraaie bedriegers' door A. van Zwijndrecht¹⁶, acht werken van Cornelis Ploos van Amstel naar Saftleven, Adriaan van der Velde, Van Ostade, Rembrandt en Avercamp, vier tekeningen in rood krijt door François Boucher en in boek M het 'vrouwspottret in crayon' door Gerard Sanders. Daarnaast bezaten de gebroeders Bisschop werk van zeventiende-eeuwse kunstenaars als Cornelis Dusart, Adriaan van Ostade, Willem van Mieris, Allert van Everdingen, Jan van Goyen en Hendrik Avercamp, van de laatste een karakteristieke 'winter met veel gewoel'. De opsomming besluit met 21 'Chineesche of Mogolsche Pourtraiten, 14 dito en 12 stuks Chineesche landschappen'.

De in de titel van de catalogus vermelde miniaturen stelden niet veel voor: 'Pomona en Vertumnus, zeer uitvoerig en kunstig geteekent in miniatuur en vier dito', 'een pragtig paleis bij een Zeehaven' en 'twee bataljes'. Daarbij worden dan ook nog opgevoerd 'een uitvoerige papiere snijkonst door Juffrouw Koertenblok, zijnde een bloempot met insecten' en 'twee kunstschriften met de schaar'. De twaalf omslagen met prenten daarentegen spreken tot de verbeelding en bevatten onder meer 42 etsen van Rembrandt, een groot aantal portretten in zwarte-kunst techniek en 69 'fraaie historiestukken naar Italiaanse en Venetiaanse schilderstukken'.

Op 15 juli 1771 volgde de verkoop van de kostbaarheden, beschreven in de 'Catalogus van beroemde kostbaarheden, nagelaten door den Heere Jan Bisschop, zijnde een overheerlijke verzameling van oude Japansche Chineesche en Saxiese Porceleijnen, Japansche verlakte werken en uitmuntende zeldzaamheden, bestaande in kleinoodieën, vreemde gesteentes, goud- en zilverdraadwerk, gedreven en gebeitelde konststukken, Zilver, Yvoor Hout en ander Beeldwerk en eenige gesneden en gestipte glazen. Wijders van een aanzienlijke partij Zilverwerk ...'.¹⁷ Opmerkelijk genoeg komt deze opsomming bijna letterlijk voor in het gedicht dat Dirk Smits in 1737 schreef na een bezoek aan de collectie Bisschop, die toen nog aan het Hang was gehuisvest.¹⁸ Daarin is achtereenvolgens sprake van 'Javaen, Japanner en Chinees'

die 'hun porselein, van hemelsblauw en wit' en hun zilverschat aan de voeten van de kunstgodin leggen, van 'de Sax' die even prachtig porselein als de Chinezen tracht te maken en aldus 'aerde in goudt' doet veranderen, en van 'beeldhouwers, drijvers en beitelaars' die aan 'het feest van kunst' bijdragen. Daarnaast doet ook de Natuur zelf haar best 'met dier (duur) gesteente, Diamant, Gewas, Korael en Schulp', en dan bevat de collectie ook nog eens 'prachtig goud- en zilverwerk, gewerkt van dunne draên, gebeiteld, eêl en echter sterk, gewrocht tot huissieraên'. In 34 jaar tijds was er dus weinig veranderd, al zullen de hoeveelheden zeker zijn toegenomen en was er een verzamelgebied als gegraveerd glas bijgekomen.

De collectie porselein omvatte 145 nummers 'oude gekleurde Japanse porcelijnen van de eerste klasse', 140 stuks van hetzelfde maar met bruine randen, het zogenoemde capucijner porselein, 70 nummers blauw en 20 nummers gekleurd Chinees porselein, zowel familie rose als familie verte en jaune. Dat gele porselein was echt een zeldzaamheid; alleen keizerlijk serviesgoed werd met die kleur beschilderd. Aan Saksisch porselein bezaten de gebroeders Bisschop niet minder dan twintig nummers aan complete serviezen en serviesgoed, waaronder 'een vorstelijk tafelservies van 64 delen, alles overheerlijk beschilderd met verschillende landschappen [...] alles zo rijk van goud en andere kleuren voorzien dat het een vorst waardig is' en een 160-delig servies 'in den smaak van Oud-Japansch', dat wil zeggen Heroldt Meissen serviesgoed uit circa 1730-1740. Daarnaast waren er drie Franse serviezen, waarschijnlijk uit Sèvres, beschilderd met galante scènes. In diezelfde groep vermeldt de catalogus ook veertig stuks 'Saxisch Porseleine beelden en figuren', waarbij het door Schouman weergegeven 'Arabisch paard fier in den houding, bestuurt door een Turk', de 'vier werelddelen in vrouws- en manspersonen' en een pikant groepje waarbij een harlekijn onder de rokken van een dame kijkt.

Daarna kwamen juwelen, edelstenen, zilver en goud onder de hamer. Bij de ongeveer dertig juwelen worden onder meer een ring met een onyx steen opgevoerd, waarin 'een antique vrouwenhoofd' is gesneden, een miniatuurportretje van een vorst omgeven door 36 diamanten en bekroond door 32 diamantjes, en een 'Moriaens beeldje

met lijf en tulband van grote paarden', waarschijnlijk een zeventiende-eeuws borstsieraad opgebouwd uit barokparels. Het Oost-Indisch Gouddraadwerk (filigrain) bestond uit twaalf stukken, hetzelfde in zilver uit dertien voorwerpen en bij de 31 nummers Djokja- en Tonkin-zilver bevond zich 'een ongemeen servies, zilver, geëmailleerd bloemwerk, 29 delen, in een Oost-indisch houten kistje'. De gebroeders Bisschop bezaten overigens ook voorbeelden van Nederlandse edelsmeedkunst, en wel het beste van het beste, met onder meer vijf werken van Adam en Paulus van Vianen; een daarvan, een drinkschaal op voet met een gedreven voorstelling van het Oordeel van Paris, bevindt zich tegenwoordig in het Rijksmuseum te Amsterdam.

Bijzondere aandacht geeft de catalogus aan 'Japansch en Chineesch zwart en ander gekleurd lakwerk, voor het grootste gedeelte van de eerste klasse'. De rage voor het diepzwart glanzende lakwerk dateert uit de zeventiende eeuw; er was moeilijk aan te komen en het had dus zeldzaamheidswaarde. Daarnaast vertegenwoordigde het een vorm van oosters ambachtswerk dat in het westen niet werd geëvenaard, hoezeer dat ook werd geprobeerd. De catalogus noemt 71 stukken. De kostbaarheid ervan komt tot uiting in de prijs die een van de kopers, Olivier Hope, voor twee kleinere stukken betaalde; een 'platte vierkante doos tot inktkoker' kostte hem 380 gulden en een langwerpige vierkante doos met ronde hoeken, vrijwel zeker het exemplaar dat Pieter op het schilderij van Schouman vasthoudt, 300 gulden. Ook de ivoeren beker op het schilderij van Schouman komt in de catalogus voor. Bij de 47 'ivoren beelden en kunstwerken' wordt deze 'beker of groep van een zeegod en vier godinnen rond een festoen van zeedieren' aan François Bossuit toegeschreven.¹⁹ Opmerkelijk zijn de twee laatste items van ivoor, namelijk 'een kunstooog uit elkander gaande in 12 stukken van buiten en van binnen ontleedkundig te beschouwen' en een 'dito oor'.

Naast snijwerk in ivoor noemt de catalogus aan beeldhouwwerk zes 'antique beelden in brons', waaronder twee maal een Venus met Cupido en een zeker niet antieke 'Neger met tabak', acht Chinese 'pleisterbeelden' en 22 'houten beelden'. Van die laatste zijn 'een naakt kindje met een appel in de hand door A. Dürer', een Pan en Ceres

door Xavery en een 'konstigh gedraaide beker met ruim 40 ingepaste bekertjes' vermeldenswaard. Interessant is ook dat de gebroeders Bisschop een kleine (zestien stuks), maar fraaie collectie gegraveerd glas bijeen hadden gebracht met werk van Greenwood, Schouman, Gimnich, Kieseling en Robart, allemaal contemporaine graveurs.²⁰ Voor zover mij bekend, waren zij de enige particulieren in de achttiende eeuw die in gegraveerd glas een collectioneurs item zagen.

Na het glaswerk volgen vijftig antieke gesneden stenen, waarbij ongetwijfeld vervalsingen zullen hebben gezeten, acht 'afgietzels van antique hoofden in gekleurd glas' en 75 stuks agaten. En daarmee was de collectie nog niet uitgeput, want er waren ook nog 74 nummers 'gouden en zilveren kostbaarheden en verdere galanterieën'. Wat daaronder werd verstaan, wordt duidelijk uit de opsomming: twee gouden horloges van de Rotterdamse klokkenmaker William Gib, zeven miniatuurtjes, snuifdozen van goud, email, parelmoer en porselein, een tandenstoker, een oorlepel, horlogekettingen, een gezondheidssteen, een verrekijker, mathematische instrumenten, een zonnewijzer en een kompas. Die wetenschappelijke sfeer komt terug bij de 74 stuks 'liefhebberijen behorende tot de optica', waar onder meer een brandspiegel, een telescoop, een 'rottingknop met daarin gemonteerd een camera obscura', een handmicroscopje, een toverlantaarn en een Engelse optica worden opgevoerd.

Vervolgens kwamen er nog dertig nummers rariteiten aan bod. Daarbij bevonden zich een Nautilusbeker, twee 'ingelegde steenschilderijen' van Dirck van Bleijswijck met voorstellingen van bloemen en insecten en een groot aantal maagstenen van verschillende dieren, waaraan geneeskracht werd toegeschreven, zoals lapis bezoar afkomstig uit een geit, lapis de Goa, een paardesteentje en een 'pedro del porco'. Verder behoorden hiertoe een 'paradijsvogel in een kistje', '5 opgezette vogeltjes' - mogelijk kolibries -, vijf narwalhoorns en tien tanden, vermoedelijk van uitheemse dieren. De catalogus besluit dan met nog elf wandelstokken en een partij huishoudelijk zilver.

Van de collecties schelpen en munten van de gebroeders, beide hoogtepunten van hun verzameling, bestaan geen beschrijvingen, omdat deze aan John Hope (1737-1774) waren vermaakt. Ook de schil-

derijen werden niet in veiling gebracht. Jan Bisschop had in zijn testament namelijk bepaald dat Adriaan Hope (1709-1781) en diens neef John deze als één geheel mochten kopen voor 65.000 gulden, een aanbod waarvan zij gretig gebruikmaakten; de verzameling was veel meer waard. Dat is tenminste de indruk die men krijgt bij lezing van de notariële akte. Weliswaar ontbreken de grote namen van Rembrandt, Frans Hals, Vermeer en Jacob Ruijsdael, maar de ongeveer 230 schilderijen, waaronder vier werken van Jan Steen, vier genrestukken van Gerard Terborgh, drie grote Rijngezichten van Herman Saftleven, drie schilderijen van Gerrit Dou en drie door Gabriel Metsu, allen in die tijd zeer gewaardeerde schilders, zouden bij openbare verkoop zeker meer hebben opgebracht. Daar staat tegenover dat het geheel aan schilderijen een wat onzeker oog voor kwaliteit verraadt. Naast bovengenoemde schilders waren ook eersterangs meesters als Adriaan van Ostade, Philip Wouwerman en Paulus Potter vertegenwoordigd, maar de gebroeders Bisschop hadden daarnaast veel werk van mindere goden. Waarschijnlijk om die reden verkochten de erfgenamen meer dan de helft van de collectie; toen de familie Hope in 1794 naar Engeland vertrok, waren er nog ongeveer honderd schilderijen van over. Deze werden in Engeland op 10.000 pond gewaardeerd.²¹

Dit overzicht van de collecties van de gebroeders Bisschop doet de vraag rijzen in hoeverre de verzameling uitzonderlijk was en of de hooggestemde uitingen van be- en verwondering van hun bezoekers gerechtvaardigd waren. Het brede bereik van de collectie was zeker opmerkelijk, maar niet nieuw, eerder zelfs ouderwets. Bovendien moeten enige kanttekeningen worden geplaatst. Ten eerste kan men vaststellen dat de collecties iets naïefs hadden. De klassieke oudheid is nauwelijks vertegenwoordigd, en de Italiaanse, Vlaamse en Franse meesters van de zestiende en zeventiende eeuw, de schilders van het barokke, grote gebaar, ontbreken helemaal. Jan en Pieter Bisschop lijken vooral onder de indruk te zijn geweest van kunstigheid, van ambachtelijk kunnen. Hun voorkeur voor Nederlandse fijnschilders uit de zeventiende eeuw wijst daarop, evenals bijvoorbeeld het feit dat zij drijfwerk van de Van Vianens bezaten, inlegwerk van Van Bleijswijck, gesneden ivoor en een aantal gegraveerde glazen in de zo

moeilijke stiptechniek. Daarnaast geven hun collecties blijk van belangstelling voor de natuur: de grote hoeveelheid natuurhistorische tekeningen, het verhoudingsgewijs hoge aantal (twaalf) bloemstillevens bij de schilderijen en natuurlijk de schelpenverzameling getuigen daarvan. Dat was in de achttiende eeuw niet bijzonder; er bestonden toen, en niet alleen in Nederland, nog veel uitgebreidere en ook completere en waarschijnlijk wetenschappelijk beter verantwoorde kabinetten. Ook het plezier dat de gebroeders Bisschop kennelijk hadden in oosters porselein en lakwerk deelden zij met velen; dat waren verzamelitems die al in de zeventiende eeuw zeer gezocht waren. Buitengewoon was waarschijnlijk wel de kwaliteit van wat zij daarvan bijeen hadden gebracht. Dat laatste geldt ook voor hun verzameling Europees porselein, waarin zij bovendien van een moderne smaak blijk gaven. Maar als laatste indruk blijft toch het beeld van een enorme, misschien enigszins protserige rijkdom, van verscheidenheid zonder veel onderscheidingsvermogen.

NOTEN

1 Het volledige gedicht, waarin op een voor de achttiende eeuw kenmerkende manier de collectie met godsbesef wordt verbonden, bevindt zich in handschrift in de collectie van het Historisch Museum en luidt als volgt:

Dankoffer aan Den Heere JAN BISSCHOP
bij het beschouwen van zijn Ed. uitmuntend kunstkabinet

Wat wonderbaar gezicht! Ik sta als opgetoogen!
Bisschop, 'k wagte iet grootsch, maar wie had dit verwagt
Hier zien wij de eindpaal van het menschelijk vermoogen
Natuur en kunst vertoonen de oogen
Hier al haar heerlijkheid en pracht

Geen waarelddeel hoe vreemd, hoe wijd van hier geleegen,
Of 't offert zijn sieraad aan ons verbaasd gezicht;
Hier treed het oosten 't west, het noorden 't zuiden tegen:
't brengt al om strijd zijn rijksten zeegen
Naar uw verrukkend kunstgesticht.

Een ander onderschei zoo veele kunsttafreelen
Waar door ons aarde, en zee, en lucht, en vuur, bekoort.
De geest dwaalt met het oog, en gaat te weelig spelen
Verrukking, laat zich niet verdeelen
Van allen zijden aangespoort.

Het eerste denkbeeld wordt door 't volgende als verdreven;
Dit wonderstuk is 't schoonst! O Neen dat spant de kroon!
De Schepper der natuur zij eindeloos verheven
Die, al dien glans haar heeft gegeven
Opdat zij ons zijn grootheid toon'.

Maar welk een wijsheid viel beneên de starrekringen
Het menschdom niet ten deel, door 's Hemels dierbre gunst
Hoe blinkt Gods Almagt in 't gewrocht der stervelingen
Daar zij door vlijtige oefeningen
Natuur vereenigen met kunst

Dees graaft uit de aarde een schat van kostbre mineralen.
Die vormt de taaie klei en siertze door 't penseel
Dees toont wat kunst vermag op blinkende metaalen
Slijpt schilderijen op bokaalen
Of schildert leven op 't paneel

Geleerdheid voert de pen versterkt der braven poogen
— En schrijft hun namen op tot hun gedachtenis
O Ja 't is billyk dat wij kunstenaars verhoogen
Maar boven al gods alvermogen
Dat de oorsprong aller wijsheid is

En Gij o Bisschop die uw grootsche kabinetten
Vervult met eedle kunst en zeldzaamheen en pracht
Voor vriend en vreemdeling zo gul wilt oopenzetten
En de opgetoogen ziel doet letten
op God die 't al heeft voortgebracht.

Nog lang moet zich uw geest in al den roem vermaken
Die u 't voldaan gemoed ten dankbren offer bied
Nog lang moet ge al het zoet van uwen arbeid smaaken
Tot ge als de ziel haar ban zal slaaken
U 't hemelhof ontslooten ziet.

Rotterdam
20 juni 1763 L:W: vanMerken

2 E. Wiersum, 'Jan Bisschop', *Rotterdamsch Jaarboekje* 1910, 50-74; E. Wiersum, 'Het Schilderijenkabinet van Jan Bisschop te Rotterdam', *Oud Holland* 28 (1910) 161-187. Een tussentijdse opsomming van het schilderijenbezit is te vinden in Gerard Hoet, *Catalogus of Naamlyst van schilderyen met derzelver pryzen (...), zoo in Holland als op andere plaatzen in het openbaar verkogt*, 3 delen (Den Haag 1752-1770) deel 2.

3 De dood van Jan staat geregistreerd op 5 maart 1771, 'oudt 90 jaren', het archief van de doopsgezinde gemeente geeft zijn leeftijd als 'ongeveer 91' (J.W. Niemeijer, 'A Conversation Piece by Aert Schouman and the Founders of the Hope Collection', *Apollo* 1978, 182-189, 183 en noot 8).

4 Bovenstaande gegevens zijn goeddeels ontleend aan Wiersum, *Rotterdamsch Jaarboekje* 1910.

5 Tot de bewonderende bezoekers behoorden onder anderen stadhouder Willem V, de koning van Denemarken, de Poolse reiziger Michel Mnizech, de Markies van Courtanvaux en Desrivaux, de zaakgelastigde ten Den Haag van de Franse minister van Buitenlandse Zaken, de Duc de Choiseul (J.W. van Nouhuys, 'Het bezoek aan Rotterdam in 1767 van Markies de Courtanvaux', *Rotterdamsch Jaarboekje* 1923, 70 en B.W.F. van Riemsdijk, 'Schilderijen-kabinetten in de XVIIIe eeuw', *Oud Holland* 10 (1892) 219-224). De markies van Courtanvaux schrijft over de verzameling van Jan Bisschop dat hij zich afvraagt 'qu'il y ait dans l'univers un cabinet qui surpasse celui'.

6 Een uitgebreidere beschrijving van deze verzamelingen in: S. Delahay en N. Schadee, 'Verzamelaars en handelaars in Rotterdam', *Rotterdamse Meesters in de gouden eeuw* (red. N. Schadee) (Zwolle 1994) 36-37.

7 Over encyclopedische verzamelingen zie R.W. Scheller, 'Rembrandt en de encyclopedische kunstkamer', *Oud Holland* 84 (1969) 81-147 en de catalogus *De wereld onder handbereik, Nederlandse kunst- en rariteitenkabinetten 1585-1735* (Amsterdam 1992) (red. E. Bergvelt en R. Kistemaker).

8 C. Bille, *De tempel der kunst, of het kabinet van den heer Braamcamp* (Den Haag 1961) 98.

9 Wiersum, *Rotterdamsch Jaarboekje* 1910, 73. Betimmering, stucplafond, schoorsteenstuk en plafondstuk bevinden zich sinds 1958 in het Schielandshuis.

10 Voor Olivier Hope en de connectie van de Rotterdamse en Amsterdamse Hope's met de gebroeders Bisschop zie Niemeijer, *passim*.

11 Niemeijer, 184.

12 De doopsgezinde gemeente kocht de tekening in 1916 en hing die in de consistoriekamer van de kerk aan de Sint Laurensstraat; de tekening ging bij het bombardement verloren. Een afbeelding onder meer in J. Verheul Dzn, *De Doopsgezinde Gemeente en haar kerkgebouw te Rotterdam* (Rotterdam 1938) 15, die de tekening op 1756 dateert; de gebroeders Bisschop zijn op de tekening echter duidelijk jonger dan op het schilderij. Niemeijer houdt de datering 1736 aan, hetzelfde jaartal dat bij de veiling van de tekening in 1916 werd gegeven (Niemeijer, 183 en noot 10).

13 Dergelijke kunstkasten waren kostbare bezittingen die meestal op bestel-

ling werden gemaakt. In de veilingcatalogi van het bezit van Jan Bisschop wordt de kast niet genoemd.

14 De veilingen brachten gezamenlijk ruim 500.000 gulden op.

15 De volledige titel luidt als volgt: *Catalogus van het beroemd en uitmuntend kabinet Teekeningen en Miniaturen door de voornaamste meesters; alsmeede een schoone Verzameling van Prentkunst, meest alle beste Afdrukken: Bijeenverzameld en Nagelaten door wijlen den Heere Bisschop, welke verkogt zullen worden te Rotterdam, op maandag 24 juny en volgende dagen. Exemplaren van deze catalogus onder meer in het Historisch Museum Rotterdam, de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag en de bibliotheek van het Rijksmuseum te Amsterdam.*

16 Mogelijk een zeventiende-eeuwse landschapschilder die in de handboeken voorkomt als A. van Swijndrecht en over wie niets bekend is, maar waarschijnlijker een verkeerde toeschrijving door de veilingmeester of de gebroeders Bisschop zelf. De 'bedriegers' zullen tromp l'oeils zijn geweest, die bijvoorbeeld de 'levensechte' suggestie van een portefeuille met tekeningen gaven.

17 Exemplaren van deze catalogus in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag en de bibliotheek van het Rijksmuseum te Amsterdam.

18 Dirk Smits, *Verzameld Werk* en ook gepubliceerd in Wiersum, *Rotterdamsch Jaarboekje* 1910.

19 In 1759 wist Jan Bisschop een echte Bossuit te verwerven, een beelden-groep van Suzanna en de ouderlingen uit de collectie Wassenaar-Van Obdam; op de veiling bracht deze groep 800 gulden op (Niemeijer, 184).

20 Frans Greenwood en Johannes Kieseling waren in Rotterdam werkzaam.

21 Niemeijer, 186.